

Муниципальной казенной тэрилтэ - Амма улууһун үөрэбин салалтата
Муниципальной бюджетнай оскуола иннинээби үөрэхтээһин уопсай
сайыннары көрүннээх тэрилтэтэ – “Чуораанчык” уһуйаан”

ТРИЗ ньыматын туһанан олонхонон оҕону сайыннары

Тихонова Лена Аркадьевна
Иитээчи
Үлэ ыстааһа – 33 сыл
КК - үрдүк

Кириин тыл

Олонхонон оџону сайыннарыга традиционнай нымалары, үөрүйэхтэри таһынан аныгылыы инновационнай нымалары киллэри, толкуйдаабын уһуяан “Өлбөт үйэлээх олонхо-кэнчээрибит кэскилэ” бырайыакпытыгар биир дьоһун хардыны ылар. Манна саџалааһын быһыытынан ТРИЗ технологиятынан араас оонһуу, соруудах, ситуациялар, трениннэр киридилэр.

ТРИЗ сүрүн бириинсибинэн оџо онорон көрөн толкуйдуура (фантазията), булугас сытыы өйүн сайыннары, эрчийи буолар. Бу олус интэриэһинэй, оџоџо тийимтиэ хаһан да уһулуччу суолтатын сүтэрбэт ныманан үлэлииргэ иитээччи бэйэтэ бастаан бэлэмнэниэхтээх, боппуруостары сөптөөхтүк туруорарга, матырыйаалы бэлэмнээһингэ. Бу нымалар оџо сөпкө бөлөхтүүр дьоџурдарын (классификационные навыки) эрэ сайыннарар буолбатах, өссө айар толкуйа (творческое мышление) сайдарыгар кыаџы биэрэр. Оџо бу оонһуур кэмигэр БЭЙЭТЭ көрүнгэринэн наардаан бөлөхтүүргэ үөрэнэр.

I чааска кирибит тыл оонһуулар оџо түргэнник толкуйдуур дьоџурун эрчийиигэ ордук туһалаахтар, тыл саппааһын байытыга көмөлөөхтөр. Тылынан эрчиллиилэргэ хартынаџа баар олонхо ойууларын тута көрдөрөн чинэтии ытыллыан сөп.

II чааска кирибит «Сөп – суох» оонһуу оџо суһаллык уонна хаачыстыбалаахтык сыыйыы көмөтүнэн көрдүүр «хонуутун кыччатарыгар» көмөлөөх.

Бу ныма туттуллар бэрээдэгэ:

- проблемнай ситуацияџа сүрүн эттиги булан бэлиэтээһин;
- көрүнгэр ааттарын, суолталарын уратыларынан быһаары;
- туһааннаах бириэмэџэ сыыйыы көмөтүнэн көрдүүр «хонуутун» кыччаты;
- рефлексия (кыччаты, аччаты ныматын таба туһаны).

Кыра оџону “кистэлэни” арыыы уонна биллибэти көрдөөһүн ордук интэриэһиргэтэр, ол иһин «Сөп – суох» оонһуу олонхону билиһиннэриигэ, диринэтэн үөрэтиигэ ордук табыгастаахтар. Бу оонһуулар уратылары – таайтары көрүнгүн чэпчэтиигэ буолбакка, көрдүүр эттиги булууга чопчу кыччаты. Оџолор бэйэ-бэйэлэригэр ыйытык бэрсихэнхоруйу ылаллар, таабырыны таайсы ныматынан. Боппуруос «сөп» уонна «суох» диэн тылларынан эппиэттииргэ сөп түбэһиэхтээх. Ол иһин оонһуу ааттара итинниктэр.

III чааһыгар ТРИЗ ныматынан олонхоџо дидактической оонһуулар, араас түгэннэр (ситуациялар) оџо толкуйдуур, өйүгэр онорон көрөр сатабыла сайдарыгар, мүччүргэннээх сырылартан сатаан тахса үөрэнэригэр булугас өйү эрчийиигэ туһалаахтар.

IV чааһыгар оџо хартынынанан логической бэрээдэгинэн олонхо хаамыытын кэпсээн онорорун, хартынынанан ситимнээн олонхо ис хобоонун арыян кэпсиригэр уерэтэргэ кедьуустээх ныма. Бу ныманан улэ оџо ус саабыттан 2-3 хартынынанан кэпсэттэрэртэн саџаланар. Биыги талбыт холобур-оонһууларбут бэлэмнэни бөлөх септеех.

Тумуккэ, иитээччи олонхонон оџону сайыннарыга араас ныманы, ол иһигэр ТРИЗ ныматын туһаннаџына, оџоџо түгэннэри анаары бастакы дьоџурун инэриэџэ. Ити ылбыт дьоџурдарын оскуолаџа уерэнэргэ эрэ буолбакка, кинини олоххо бэлэмнээх буолууга салайыа. Бу оонһуулар, эрчиллиилэр 5-8 саастаах оџолорго ананнылар.

Өйү эрчийшигэ тылын ооньуулар, эрчиллилэр, тренинэр, ситуациялар

I чааһа. Тыл ооньуулар, эрчиллилэр.

Тема: “Олонхо аптаах тыла” тылга ооньуу-эрчиллии;

Сыала: - Оҕо өйүн, толкуйдуур дьобуруу сайыннары;

- Ейге онорон керер дьобуруун, айан кэпсээин сатабылын сайыннары;

- Оҕо толкуйдуур дьобуруун кууьун эрчийи.

Туттуллар ньыма: ТРИЗ технологията.

Матырыйаала: Олонхонон хартыналар белехтерунэн наардаммыт, холобур: саха иьиттэрэ, олонхоҕо орто дойду дьэйтэ-уота, бухатыыр тэриллэрэ, кыыс симэхтэрэ уо.д.а.

Бэлэмнэни белех.

Бастакы эрчиллии.

1. *Тыллары манньк бэрээдэгинэн хатыылаа (6 тылтан ордуга суох).*

а). Аал Луук мас, Лобуор туораах, куех нуобай мутукча, лабаа, силис.

б). Урун Аар Тойон, Иэйэхсит хотун, Айыыбыт Хотун, Дьылба Хаан, Улуутуйар Улуу Суорун.

в) Аан ийэ дойду, Уеьээ Дойду, Орто туруу Дойду, Аллараа Дойду.

г) Кырдал, Алаас, Толоон, Сыбыы.

д). Уруйэ, урэх, ерус, келуйэ, куел, байбал, далай.

е). хомпуруун хотой, ексеку, мохсобол, кыырт, элиэ.

ж). кыталык, туруйа, кэбэ, тулук.

з). хагдан эьэ, сур бере, буур тайах, уус (бэдэр), киис (саарба).

Иккис эрчиллии. «Ордук киирбит тылы бул, быьаар»

Куйах, онобос, ох саа, етуук, үнүү.

Ыныыр, инэьэ, чаппараах, кымньыы, хотон, дэйбиир.

Сэргэ, ураба, тэлгэьэ, алаба дьиз, хачыал, аал уот.

Быьаары: тыл ооньууларыгар олонхоҕо этиллэр, ахтыллар терут тыллар туттуллуохтарын сеп. Иитээчи бэйэтэ керен ханнык тиэмэьэ, оболор билишлэрин-керуулэрин, интэриэстэрин учуоттаан ыытар. Ооньууну кыра белеьунэн, биирдишлээн ыытыы ордук кедьуустээх буолуо.

II чааһа. «Сөп – суох» ооньуу

Сахалыы иьиттэри ааттарын билиьиннэрэр тренинэр

1. “Сеп – суох”

Ооньуу быраабылата: ооньуоччулар боппуруос биэрэллэр, бэриллибит сорудаьы сепке толоруу “Ортотун бул – анаарын сап, буелээ”.

Оҕо сааьа: 3 – 3,5 саастаах оболор.

Туттуллар тэрил: 50*50 см кээмэйдээх платок; олонхо геройдара ойуулаах хартыналар, мал-сал, Бухатыыр тэриллэрэ.

Ооньуу хаамыта: обобо ааттаныллыбыт хартынананы булларыы уонна кини туьунан хобоон аахтарыы. Бастаан ортоку турары булуллар. Оҕо ытыстарынан икки кытыы баар эттиктэргэ тийиэхтээх. Ортоку турар мал обо хараьын иннигэр баар буолар.

Боппуруостар:

-Чороон ортотугар турар дуо? – Сеп

- Чороон туьунан хобоону билэьин?

- Бу ийит чороон уна еттугэр дуо? – Суох. (Былаатынан атын ийиттэр сабыллар, о5о бол5омтотун аралдыппат гына)

- Бу ийит оччо5о чороон ханас еттугэр дуо?

- Бу ийит аатын ааттаа (Хоьоон аахтарыы).

Иитээчи о5олорго быьаарар, бастаан ортото булулар, атын ийиттэри сабыллар. Итинник атын оонньуурдары булаллар.

Тумугэ. оонньуур булулар.

2. “Сеп – суох” сытыары хапталга (горизонтальная плоскость)

Сыала: О5ону сытыары хапталга тэнитилибит хартыыналар сытар хайысхаларын быьаарарга уерэтии. Маннык ейдебуллэри сепке тутгарын, санарарын уерэтии: “уна-ханас”, “ыраах-чугас”, “ыраах-чугас,” остуол чааьыгар; остуол “ортото, кытыыта”.

*Оонньуу холобура

Сыала: саха танастарын ааттатаалааьын.

Оонньуу быраабылата: оонньуур о5олор таабырынынан бэриллибит боппуроска эппиэттиллэр.

Туттар тэрил: Араас хайысха5а ыьылла сытар ойуулаах.

Оонньуу хаамыыта: Чугаьатыллан таайтарыллан этиллэр эттиги булларыы (Х-р: тэйиччи сытар танааы бул).

Сепсеьер ыйытыктар:

- Бу былаачыйа остуол ыраах еттугэр сытар?
- Бу танас остуол уна еттугэр ыраах сытар?
- Бу танас уна диэки ыраах муннукка сытар?
- Бу халадаай дуо?

Тумугэ: халадаай булулунна; оонньуу быраабылата быьаарылынна.

3. “Сеп – суох” туруору хапталга (вертикальная плоскость)

Биир белех хартыыналары буккуйа дуоска5а ыйаныллар, туттарыллар.

Бэриллибит хапталга хайысхалары туьанан булуу, дуоска уна - ханас ерте, дуоска уеьэ-аллараа ерутэ, дуоска ортото, ортоттон уеьэ, аллараа, дуоска муннуга, кытыыта.

Маннык трениннэ араас олонхо5о аналлаах биир кэлим белех хартыыналара, олонхо геройдара буолуохтарын сеп.

4. Оонньуулар “Сеп – суох” утарыта олорон (зеркальной) уонна ойоболуу (кэькэлэьэ)

Сытыарыы хапталга, о.э. о5олор утарыта, эбэтэр кэькэлэьэ остуолга олороллор.

Быраабылата: оонньооччулар бэйэ бэйэлэригэр соруудах этэллэр олорор хайысхаларыттан. Маннык этиилэри туьаныахха сеп: “Чороон эйиигиттэн остуол уна еттугэр дуо?”, “Тууйас эйиигиттэн чугас остуол уна еттугэр баар дуо?” уо.д.а.

5. Олонхо персонажтарынан “Сеп – суох” оонньуу

Сыала. Олонхо персонааа остуол хайа еттугэр баарын таайтарыы. О5олорго аналлаах олонхо геройдарын ааттарын чинэтэн уерэтии.

Оонньуу быраабылата:

1. Оёону сытыары хапталга, остуолга эрдэ ууруллубут хартыыналар хайысхаларын быһаарарга уерэтии. Маннык ейдебуллэри сепке тутгарын, санарарын уерэтии: “уна-ханас”, “ыраах-чугас”, “ыраах-чугас,” остуол чааыгар; остуол “ортото, кытыыта”. Таайтарар оёо таайар оёо турар хайысхатынан сорудах-ыйытык биэрэр.

2. Олонхо геройдарын ааттарын хатыылатыы, уерэтии.

3. *Тылга улэ:* Туйаарыма Куо, Ньургун Боотур, Урун Уолан, Хаачылаан Куо, Уот Уьутаакы, Кыыс Кыскыйдаан (Ньургун Боотур олонхо).

Модун Эр Соботох, Туналыкаан Куо, Сабыяа Баай Тойон, Сабыяа Баай Хотун, Ексеку, Айыы дьаргыл удабан, Абааы кыыа, Таас Дьантаар Дара Буурай.

III чааһа. ТРИЗ ньыматынан олонхоҕо дидактической оонньуулар, араас ситуациялар

➤ «Олонхо салҕанар»

Сыала: Олонхо түмүгүн уларытыы көмөтүнэн оёо болҕомтотун ситуацияҕа киллэрии; онорон көрүү (воображение) дьобурун сайыннарыы.

Холобур. Орто дойду бухатыыра Дьулуруйар Ньургун Боотур Абааһы бухатыырын кытары охсуһарыгар кимнээх мэхэйдэспиттэрэй?

➤ “Олонхоҕо баар түгэннэри уларытыы”

Сыала: оёо бэйэтэ айан олонхоҕо уларытыылары айарын ситиһии.

Холобур Нуоҕалдьын кугас аттаах Тойон Дьаҕарыма Бухатыыр.

Тойон Дьаҕарыма Кыыс Ньургун Бухатыыры кытта киирситтэр....

➤ “Олонхону сангалыы уларытыы”.

Сыала: олонхо сүрүн дьорууйугар утары хаачыстыбаны инэрэн этиттэрии, уларытан-тэлэритэн айан кэпсиир сатабылы инэрии.

Холобур, Модун Эр Соботох орто дойду дьонун көмүскүөн баҕарбатах...

➤ “Утарыта турууну быһаарыы”

Сыала: Утарыта турууну өйдөөн көрөргө, быһаарарга үөрэтии, оёону араас ньыманы, сатабылы толкуйдуурга үөрэтии.

Кыһалҕалаах (Проблемнай) боппуруос.

Өскөтүн Күн Чөллөрүүннэ эдьийэ Кыыс Бухатыыр кими таларын эппэтэҕэ буоллар ким көмөлөһүө этэй?

➤ “Уруһуйунан олонхо”

Сыала. Геометрической эттиктэри туһанан түргэнник уруһуйдуур дьобуру сайыннарыы (квадратнай олонхо, үс муннук, төгүрүк, ньолбоҕор уо.д.а.) – бары персонажтар талан ылбыт эттик быһыытынан уруһуйданаллар.

IV чааһа. Олонхо хартыынататынан логической кэпсээннэр

Сыала: Оёоҕо бэйэтэ айан кэпсиир дьобурун, фантазияны сайыннарыы, тыл саппааһын, ситимнээх сананы элбэтии.

- Оёо бэйэтин ааатыттан (1 сирэйтэн) кэпсиир сатабылын эрчийии;
- Хартыынаба баар ойууларга септеех ааты таларга эрчийии;

- Болбoмтону, ейге тугар, онорон керер дьoбуру, анализ онорор сатабылы сайыннары;

Туттуллар ньымалар: Оонньуунан мотивация

“Олонхо үс дойдута”;

Оонньуу “Олонхобо бухатыыр сырыылара”;

Оонньуу тантамареска “Таай, мин кимминий”;

Хаамытын иитээччи оонньуу быһытынан толкуйдаан абыах бөлөбүнэн, бишдишлээн ыытар. Араас дыкти түгэннэри тууһанар, оболортон тэнг эппиэти ыларга дьулуспат. Хартыынаны оболор бэйэлэринэн онгорон үтүктэн эмиэ көрдөрүөхтэрин сөп («Тыыннаах хартыына»). Схеманан үлэни эмиэ туһанар. Аптаах хартыына көмөтүнэн обо обо тыынар тыыннаабы да, эттиги үтүктэн оноруохтаах.

1 туьумэх «Хартынанан паравозтар»

Сыала: Хартынананы биир эрээтинэн ис хобоонун араарбакка ханастан уна уурарга о5ону уерэтии;

- схема туьумэ5инэн ооньуу хаамытын билиьиннэрии.

Ооньуу хаамыта

Иитээччи о5о5о ыьылла сытар хартыналары кердерер уонна ханастан уна ханнык хартынананы ылбытынан уурарын этэр. Салгыы ооньуу схематын туттары быьаарар.

2 туьумэх. «Аатгаа ханна буола турар тугэни»

Сыала:

- Буола турар тугэн миэстэтин быьаарарга уонна тумук онорорго уерэтии.

- схема туьумэ5инэн ооньуу хаамытын билиьиннэрии.

Ооньуу хаамыта

Иитээччи о5о5о хартынананы керен бу тугэн ханна буоларын, миэстэтин тылынан быьааран ооньуу схематын кердерерун ситиьиэхтээх.

Кэпсэтии маньык буолуон сеп:

И.: Бу ханна буола турарый?

О.: Уеьээ дойду, орто дойду, аллараа дойду.

И.; Бу тугэн ханна буола турарын кердер.

3 туьумэх. «Ханнык кэмнэ буоларын быьаар»

Сыала: Олонхо ханнык бириэмэ5э, дьылын кэмин хартынанан быьаарарга уерэтии;

- схема туьумэ5инэн ооньуу хаамытын билиьиннэрии.

Ооньуу хаамыта

Олонхо ханнык бириэмэ5э, дьылын кэмин хартынанан быьаарарга иитээччи о5о5о ейдетер, салгыы ооньуу септеех схематын кердеруу.

Кэпсэтии маньык буолуон сеп:

И.: Ким тургэнний этиэ5эй, ханна дьыл кэмигэр буола турарый?

О.: Сайын, куйаас кэмнэ.

И.: Суукка (кун) ханнык кэмигэр?

О.: Кунус, суох ба5ар киэьэ.

И.: Бу тугэн ханнык кэмнэ буола турар схематын булл.

4 туьумэх. «Бу хартыналарга майгыннаьар геройдары бул»

Сыала: Хартыналарга баар хатыыланар ойуулары буларга уерэтии;

- тумук онорорго уерэтии;

- схема туьумэ5инэн ооньуу хаамытын билиьиннэрии.

Оонньуу хаамыыта

Иитээччи о5олорго хатыыланар олонхо геройдара уруууйдаммыт хартыыналарын буларга соруудахтыыр.

Кэпсэтии маннык буолуон сеп:

И: Хас биирдии вагончиктан сурун дьоруойу бул;

О.: Сурун дьоруой - Бухатыыр, то5о диэтэххэ кини хас хартыына аайы баар;

И.: Киниэхэ аатта толкуйдуохха;

О.: Кини аата Ньургун;

И.: Эт эрэ, кини тугу танна сылдьарый, ясааа хас буолуой?

О.: Кини улахан кьи быыылаах, Бухатыыр куйахтаах, батастаах, бэргэбэлээх, этэрбэстээх.

И.: Ессе хартыына5а туох уруууйдаммытый?

О.: Бухатыыр ата, озорбут бала5ана, ийэтэ, а5ата.

И.: Хартыына5а олонхо дьоруойдара уруууйдаммыттарын схема5а бул (*Схема*).

5-с туумэх. "Олонхо геройун бул уонна кини тугу гынарын таай"

Сыала:

- Олонхо5о баар кьи тугу гынарын таба этэргэ, туох сыаллаах дьайыыны онорорун уонна тумуктуургэ уерэтии.

- О5ону тумук онорорго уонна олонхо героя туох сыаллаах дьайыыны, ситиьэрин быьаарар сатабылын сайыннарыы;

- бэриллибит схеманан туумэхтэрин оонньуу хаамыытын билии.

Оонньуу хаамыыта

Иитээччи о5о5о хартыынаны олонхо хаамыытын бэрээдэгинэн ыларга, дьоруойу ааттыырга, кини дьайыыларын ырытарга соруудахтыыр.

Толкуйдатар кэлим кэрдиис туттуллар: "объект - действия- цель действия"

Холобур, о5о уьус хартыынаны, Бухатыыр айаннатан иьэр ойуутун талбыт буолла5ына маннык кэпсэтии буолуон сеп:

И.: Бу хартыына5а олонхо героя туох дьайыылары онорбута кестеруй?

О.: Ньургун атынан айаннатан иьэр.

И.: То5о айаннатан иьэрэ буолуой?

О.: Кыьы кердуу баран иьэр.

И.: Бу оонньуубутугар сеп тубэьэр схеманы бул (*Схема*).

Туяаныллабыт литература:

1. "Тосхол" бырагыраамма сана кэрдиис кэмнэ методической босуобуйа/ Федер. гос. уэрэх стандарта - сахалыы оҕо тэрилтэтигэр; хомуйан онордулар: С.С. Семенова, Д.Г. Ефимова, Ю.В. Андросова. - Дьокуускай, 2015. - 104 с.
2. Олонхо педагогикатын оҕо саадыгар олохтообун: (оҕо тэрилтэтигэр кеме пособие)/Хомуйан онордулар: Д.Г. Ефимова, С.С. Ю.- Дьокуускай: Бичик, 2013. - 120 с.
3. Олонхо ойуулаах тылдыта: кыра оҕо, иитээччи, тереппут туяанарыгар ананнаах-/ хомуйан онордулар: В.В. Аммосова, Н.И. Филиппова, Е.П. Чехордуна; Дьокуускай: Якут. край, 2009-96с.
4. Сидорчук Т.А., Лелюх С.В. Составление с детьми творческих рассказов по сюжетной картине: (Технология ТРИЗ)
Метод. пособие для воспитателей детских садов и родителей. - 2-е изд. ,испр. и доп. - М.: АРКТИ, 2010. - 40с.
5. Сидорчук Т.А., Лелюх С.В. Обучение дошкольников составлению логических рассказов по серии картинок: (Технология ТРИЗ)
Метод. пособие. - 2-е изд. испр. и доп.- М.: АРКТИ, 2010. - 40с.
6. Сидорчук Т.А., Лелюх С.В. Методика формирования у дошкольников классификационных навыков Практическое пособие. (Технология ТРИЗ) Метод. пособие. - 2-е изд. испр. и доп.- М.: АРКТИ, 2010. - 40с.